

УДК 330.101.541:631.115.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-3.8>

Македон Г.М.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту,
ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»

МАКРОЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ

У статті акцентується увага на важливості заощаджень населення домогосподарств як потенційного джерела інвестування економіки держави. Розглянуто специфічні для країни проблеми, що перешкоджають ефективній участі заощаджень в економічних процесах, динаміку норми заощаджень домашніх господарств та їх абсолютної величини в провідних світових економіках, проведено порівняльний аналіз з Україною. Досліджено причини зміни поведінки населення, описано модель споживацької поведінки. Проаналізовано структуру різних видів активів у заощадженнях населення країн залежно від рівня доходів домогосподарств. Виділено суб'єктивні та об'єктивні чинники, які значною мірою пояснюють ощадну поведінку населення України. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про першочергову необхідність удосконалення захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг, а також підвищення фінансової грамотності для досягнення заявлених цілей.

Ключові слова: заощадження населення, ринкова економіка, макроекономічні чинники, інвестування, трансформація, очікування, модель споживчої поведінки.

THE MACROECONOMIC ROLE OF HOUSEHOLD SAVINGS

Makedon Halyna

Nizhyn Agrotechnical Institute

The article emphasizes the importance of household savings as a potential source of investment in the state economy. Household savings are one of the most important potential sources of resources for economic development, and their structure characterizes the degree of transformation into investment processes. Country-specific issues that prevent the effective participation of savings in economic processes are considered, including insufficient level of financial system development, lack of a clear system of consumer protection, distrust of financial institutions, negative experience, general distrust of financial institutions, low risk appetite and others. The dynamics of household savings and their absolute value in the world's leading economies are analyzed, among which the most economical of those analyzed are France, the United States and Estonia. A comparative analysis with Ukraine is conducted. In Ukraine, since 2014, the savings rate has fallen sharply and in 2018 is 2,2%, while by 2014 the level of savings in Ukraine can be compared with Germany and France. The causes of changes in population behavior are studied, the model of consumer behavior is described. The concept of net wealth is considered, which is the difference between the set of financial and non-financial assets of households and their liabilities. The structure of different types of assets in the savings of the population of the countries is analyzed, depending on the level of household income: in rich countries the share of bank deposits is 28%, while in the poor – 63%. A comparative analysis of deposit rates of countries was conducted, in Ukraine its indicator at the level of 15% is one of the highest in the world, which demonstrates a high level of inflation and negatively affects the deposit and savings activity of the population. The article highlights subjective and objective factors that largely explain the frugal behavior of the population of Ukraine. Based on the analysis, a conclusion is made about the urgent need to improve consumer protection in the financial services market, as well as increase financial literacy to achieve the stated goals.

Keywords: household savings, market economy, macroeconomic factors, investment, transformation, expectations, model of consumer behavior.

Постановка проблеми. Забезпечення довгострокового економічного зростання є однією з основних макроекономічних цілей для країн у всьому світі. Інвестиції в різні галузі економіки є необхідною умовою забезпечення такого зростання, при цьому заощадження домашніх господарств являють собою один із найбільш важливих потенційних джерел ресурсів для економічного розвитку.

Із макроекономічного погляду одним із ключових індикаторів ефективності використання такого потенціалу є структура заощаджень домашніх господарств, що характеризує ступінь їх залученості в інвестиційні процеси. Варто зазначити, що стрімкий розвиток фінансових ринків значно ускладнив форми ощадних процесів, що призвело до того, що в багатьох країнах із розвинутою ринковою економікою процес заощадження населенням частини доходу для задоволення їхніх майбутніх потреб поступово заміщується так званим життям у борг. У дослідженні заощаджень домашніх господарств та їхньої макроекономічної функції в країнах із розвинутою ринковою економікою центральне місце набуло поняття чистого багатства, величина якого перебуває у прямій залежності від кон'юнктурних коливань на світових фінансових ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заощадження домашніх господарств та їхня макроекономічна роль є предметом дослідження для економістів протягом декількох століть. Класики політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей, розглядаючи у своїх роботах проблеми розподілу грошових доходів, заклали основи теорії заощаджень, визначили їхню роль у розвитку економіки. У подальшому їхні ідеї були доповнені в дослідженнях Н. Сеніора, Дж.С. Мілля, К. Маркса, А. Маршалла, І. Фішера, А. Пігу та ін.

Взаємозв'язок заощаджень з інвестиційними процесами та їх макроекономічна роль досліджувалися в роботах Дж.М. Кейнса, С. Кузнеця, М. Фрідмена, Ф. Модільяні, Г. Тарда, Дж. Катона, Д. Канемана, А. Тверські, Е. Сонуга-Барка, П. Уєблі, Р. Валунда, Й. Гуннарссона та ін.

Не втратили актуальності дослідження споживчої та ощадної поведінки домогосподарств і серед сучасних вітчизняних та закордонних дослідників, зокрема: Г. Башняніна, Н. Буркіної, М. Бутка, В. Геєця, Ж. Дерій, М. Долішнього, С. Дорогулцова, С. Драган, Т. Заяць, І. Кичко, Ю. Кашина, Б. Кваснюка, Т. Кізіми, А. Костомарової, Е. Лібанової, Л. Лісогор, А. Луценко, О. Макарової, С. Ничипоренко, І. Осипова, В. Радаєва, А. Сидорової, В. Удовиченка, Т. Фурман, Л. Черенько, Л. Чернюк та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження макроекономічної ролі заощаджень домашніх господарств у країнах із розвинутою ринковою економікою і в Україні, виявлення макроекономічних ефектів, які є наслідком особливостей ощадної поведінки населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довгострокове економічне зростання вимагає інвестицій у розвиток інфраструктури, освіти і технологій, а також у виробництво, розширення бізнесу, розвиток інновацій. Одним із головних внутрішніх джерел капітальних інвестицій є заощадження населення.

Оцінка масштабності та ефективності ощадного процесу вимагає багатостороннього підходу. Серед

традиційних інструментів вивчення кількісних і якісних характеристик заощаджень домашніх господарств найбільш широко застосовуються норми заощадження та інвестування.

Традиційно під час дослідження країн і регіонів вибираються США Євразія, Європейський Союз, Великобританія – країна, що характеризується низькою нормою заощадження домашніх господарств, і Німеччина – країна, яку низка світових ЗМІ називає «великий заощадник».

Згідно зі статистичними даними за 2013–2018 рр., серед країн – членів ОЕСР [1] Японія, Великобританія і Канада були країнами, де частка кінцевого споживання населення у ВВП була однією з найвищих у світі, а отже, заощадження були одними з найнижчих. Так, наприклад, у 2018 р. витрати домогосподарств у структурі ВВП становлять близько 68% у Колумбії, Греції і Сполучених Штатах Америки. До першої п'ятірки найбільших споживачів також увійшли Великобританія і Мексика.

Як бачимо з табл. 1, норми заощадження домашніх господарств у країнах із розвинутою економікою переважно зростали, хоча в деяких країнах, наприклад у Греції, Польщі, Данії, показник опускався до негативних значень, що супроводжувалося зростанням заборгованості домашніх господарств.

Таблиця 1

Норми заощаджень домашніх господарств у 2013–2018 рр., % від наявного доходу домогосподарств

Країна	2013	2014	2015	2016	2017	2018
США	6,6	7,6	7,9	7,0	7,2	8,0
Японія	0,6	0,1	1,4	3,3	2,6	4,3
Німеччина	9,3	9,8	10,0	10,2	10,4	11,0
Франція	8,5	8,9	8,3	8,2	8,2 ^с	8,4 ^с
Великобританія	3,4	4,1	4,7	1,7	-0,3	0,4
Канада	5,0	3,7	4,2	1,7	2,0	1,5
Китай	38,5	38,0	37,0	36,1		
Євразія	5,6	5,7	5,6	5,7	5,4	5,9
Австралія	7,9	8,0	6,1	5,1	3,8	3,0
Греція	-16,4 ^с	-13,8 ^с	-15,5 ^с	-17,0 ^с	-16,9 ^с	-15,1 ^с
Данія	2,3	-2,9	3,9	5,6	6,6	6,6
Естонія	2,5	4,1	5,7	5,8	6,4	7,4
Польща	-0,1	-0,4	-0,4	1,5	0,3	-1,0 ^с

Джерело: складено за [1]

На тлі інших країн світу Україна мала прийнятний рівень заощаджень, однак починаючи з 2014 р. ситуація суттєво погіршилася. До 2014 р. рівень заощаджень в Україні можна порівняти з Німеччиною та Францією. У період 2010–2013 рр. за цим показником наша країна випереджала такі розвинені країни, як Австрія, Бельгія, Ірландія, а з рештою країн розрив становив 2–3 і більше разів.

Проте вже в 2014–2015 рр. вона залишилася далеко позаду всіх розглянутих країн за рівнем заощаджень. Інфляція у 43,3% у 2015 р. і 24,9% у 2014 р. стрімко знецінювала доходи домашніх господарств, стимулюючи прагнення матеріалізувати їх у товарах і послугах, збільшуючи поточне споживання і відмовляючись від майбутнього. Як наслідок, у 2015 р. українцям уда-

лося заощадити лише 0,98% свого наявного доходу, а в 2018 р. – 2,2% [3].

Збереження подібних тенденцій у найближчій перспективі може зруйнувати майновий потенціал населення і позбавити нашу країну перспектив забезпечення економічного зростання за рахунок власних ресурсів, посилюючи залежність від іноземних позик та інвестицій.

Основними причинами такого розкиду величини норми заощадження домашніх господарств серед країн є такі:

- ефект доходу: як правило, більш високий рівень доходу зумовлює більш високу норму заощадження;
- ефект багатства: прибуток/збитки від фінансових або нефінансових активів і пасивів впливають на величину накопиченого багатства і, отже, можуть вплинути на величину споживання, проте дохід при цьому може залишатися на незмінному рівні. Більш високий рівень багатства може згодом призвести до зниження норми заощадження.

Ще однією істотною причиною майже повсюдного скорочення норми заощадження домашніх господарств є старіння населення. Гіпотеза життєвого циклу Ф. Модільяні, зокрема, говорить про те, що максимальну ощадну активність населення проявляє у молодості, протягом активної фази життя, тоді як у старості можливість зберігати значно скорочується. Кількість людей у світі старше 60 і 80 років сьогодні досягла своїх історичних максимумів, при цьому темпи зростання продовжують збільшуватися. Кількість людей у світі старше 60 років зросла з 200 млн осіб у 1950 р. до 962 млн у 2018 р. До 2050 р., згідно з оцінкою економістів Гарварда, ця цифра зросте до 2 млрд осіб. Очікується, що кількість людей старше 80 років виросте до 426 млн у 2050 р. порівняно зі 143 млн в 2018 р.

Бурхливий розвиток фінансових і кредитних ринків на сучасному етапі значно ускладнив та урізноманітнив процес формування так званого «запасу міцності» домашніх господарств. Спектр способів заощадження та інвестування вільних коштів значно розширився завдяки появі різноманітних фінансових інструментів і схем. Поряд із заощадженнями населення в їх традиційному розумінні, мабуть, ще більш широке застосування в міжнародній практиці отримала сьогодні категорія чистого багатства населення.

Чисте багатство, або чисті активи, домашніх господарств являють собою різницю між сукупністю фінансових і нефінансових активів домашніх господарств та їхніми зобов'язаннями.

Поняття «заощадження» і «чисте багатство» домашніх господарств тісно пов'язані. Заощадження, як правило, використовуються для фінансування інвестицій і, таким чином, тягнуть за собою зростання чистого багатства, оскільки мають на увазі придбання активів, тоді як борг залишається на незмінному рівні. Однією з кінцевих цілей заощаджень є збільшення розміру чистого багатства з плином часу. Проте тоді як поняття «заощадження» є категорією потоку коштів, чисте багатство домашніх господарств відноситься до категорії запасу, оскільки має на увазі ринкову вартість накопичених ними активів за вирахуванням ринкової оцінки їхніх зобов'язань. Величина чистого багатства також найбільш залежна від ринкових коливань. Навіть якщо величина заощаджень та інвестицій у певному періоді

дорівнює нулю, розмір чистого багатства домашнього господарства буде змінюватися разом із коливаннями ринку.

Чисте багатство домашніх господарств, або чиста вартість їхніх активів, поряд із рівнем доходу є найбільш важливим індикатором економічного благополуччя населення. Саме чисті активи населення є резервом коштів для оплати звичних витрат і рахунків населення в періоди економічної нестабільності, хвороби, а також у пенсійному віці. Так само як і дохід, розмір чистого багатства пов'язаний із життєвим циклом людини, однак характер залежності кардинально відрізняється. Якщо в пенсійному віці розмір доходу, як правило, різко скорочується, то величина чистого багатства, будучи вартісною оцінкою накопичених активів, росте.

Наступним важливим моментом є аналіз інвестицій як потенційного джерела інвестицій на рівні держави, адже заощадженням саме тому приділяють значну увагу в економічній теорії і в управлінні фінансами. Одним із класичних чинників впливу на розмір заощаджень, зокрема на банківський депозит, є відсоткова ставка. Розглядати їх відірвано від рівня інфляції було б економічно неправильним, адже головна мета депозитів для населення – вберегти власні кошти від знецінення. Розглянемо рис. 1.

Депозитна ставка в Україні на рівні 15% є однією з найвищих у світі. Водночас спостерігаємо тенденцію, що у країнах із розвинутою економікою ставки є низькими. І на це є свої причини. Далі наведемо структуру заощаджень залежно від багатства країни, критерій поділу яких було описано раніше (рис. 2).

Наявність інвестицій у будь-якій формі, по суті, є позитивним явищем в економічному розвитку держави. Та, як показують світові тенденції, переважання депозитів в ощадних активах – показник бідності держави і, відповідно, бідності окремого домогосподарства. І саме залучення коштів населення до інвестування у цінні папери, страхувальні операції, фінансування галузей економіки, соціальної інфраструктури є показником стабільності позицій держави на глобальному рівні. І в багатих державах частка банківських вкладів становить 28%, тоді як у бідних – 63% [2].

Однією з проблем вітчизняної економіки є не лише і не стільки нестача інвестиційних ресурсів, скільки неефективна трансформація наявних запасів в інвестиції, що зумовлено не лише об'єктивними, а й соціокультурними і психологічними причинами.

Зупинимось на ключових проблемах, які блокують процес трансформації наявних заощаджень населення, а саме готівки на руках, в інвестиції.

Звички, що сформувалися в період існування СРСР, міцно закріпилися в моделі поведінки середнього і старшого покоління. Відсутність широкого вибору різноманітних фінансових інститутів та інструментів заперечувало необхідність самостійного аналізу будь-яких фінансових альтернатив. Іншим відлунням радянського минулого є досвід початку 1990-х років, коли на початкових етапах переходу від централізованої економічної системи СРСР до капіталістичної моделі господарювання населення країни втратило практично усі свої заощадження [5, с. 24].

До об'єктивних чинників належать недостатній рівень розвиненості фінансової системи України у

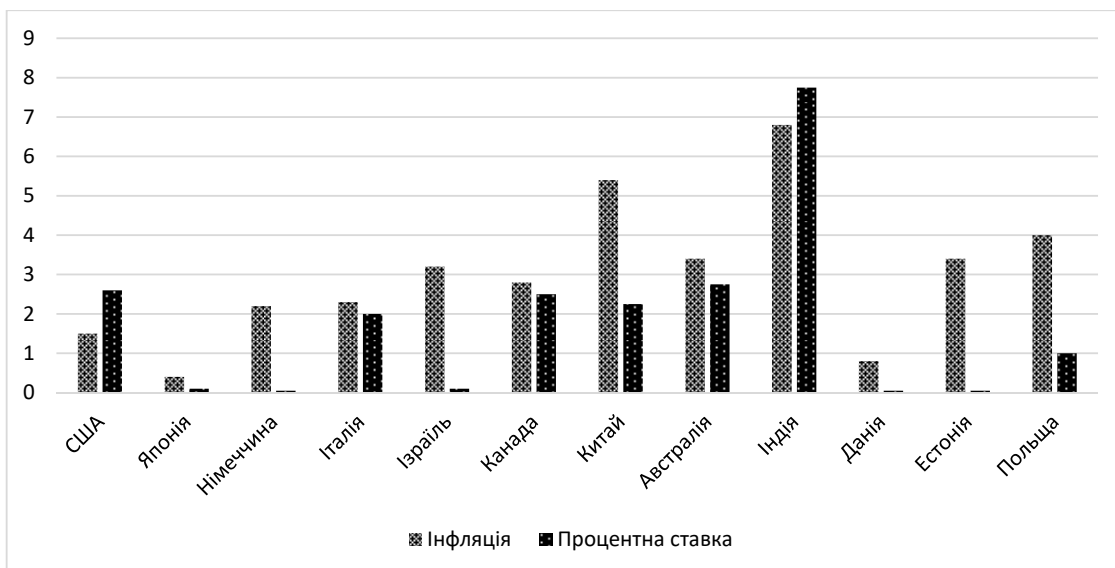

Рис. 1. Депозитні ставки економік світу

Джерело: складено за [2]

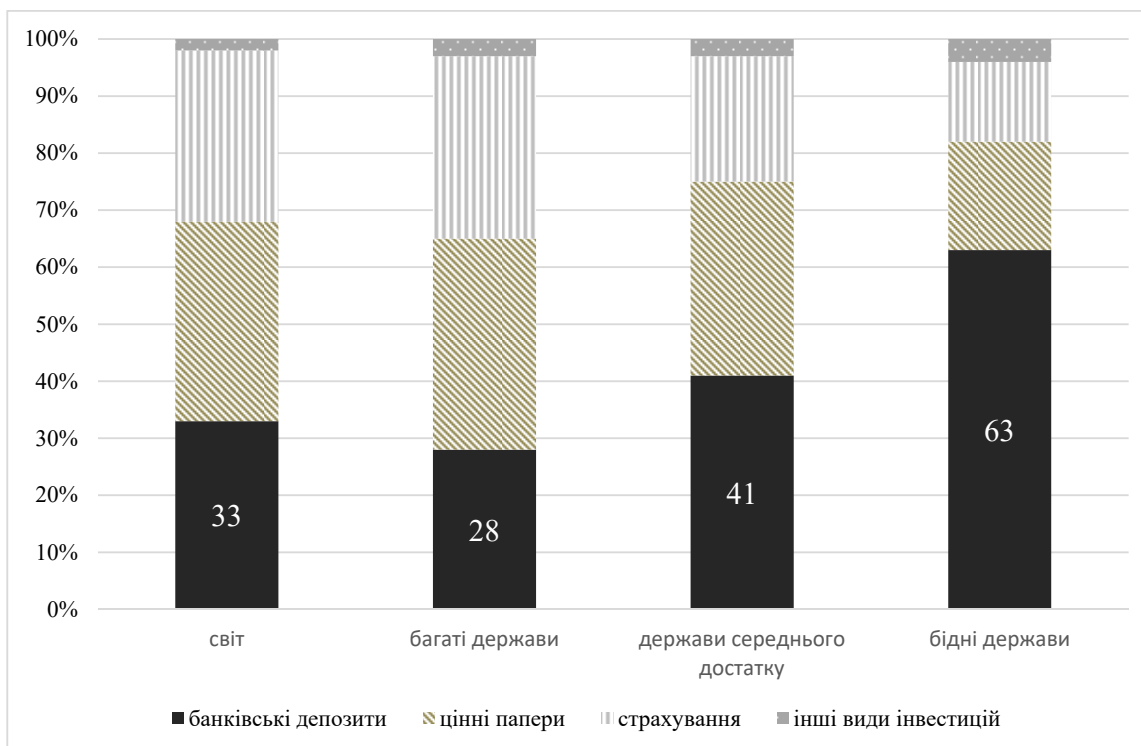

Рис. 2. Частка різних видів активів у загальній структурі заощаджень

цілому, а також відсутність чітких правових норм, що гарантують безпеку і збереження коштів населення. Одним з основних відображень недостатнього рівня розвитку фінансової системи України є відсутність простих, надійних і зрозумілих для масового інвестора інструментів, таких як, наприклад, облігації великих компаній, придатних для продажу в роздрібній мережі банків [6, с. 429].

Відсутність чітких правових норм, що захищають права споживачів фінансових послуг, також є однією з ключових причин недовіри фінансовим інститутам. За даними дослідження USAID «Фінансова грамотність,

фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні», рівень фінансової грамотності населення країни становить 11,2 (з 21). Показник фінансової грамотності українців знаходиться на одному рівні з показником Польщі – найнижчим значенням індексу фінансової грамотності серед 30 країн, які брали участь в опитуванні ОЕСР у 2016 р. [7, с. 15].

Розширення спектру фінансових інструментів, що відносяться до процесів заощадження, з одного боку, призвело до значної диверсифікації джерел формування додаткового доходу у домашніх господарств і розширенню ощадних та інвестиційних можливостей як таких.

Проблеми значного обсягу готівки в загальній структурі заощаджень в умовах так званого недоінвестування економіки.

Проводячи умовну межу між об'єктивними і суб'єктивними чинниками, до першої групи можна віднести:

- недостатньо високий рівень розвитку фінансової системи і її інститутів;
- відсутність чітких правових норм, що захищають права споживачів фінансових послуг.

Серед основних суб'єктивних і психологічних чинників переважають:

- загальна недовіра до фінансових інститутів;
- низька схильність до ризику;
- негативний досвід. До теперішнього моменту населенню України довелося пережити два економічних шоки – на початку 1990-х років і в 1998 р.;
- короткий горизонт планування і висока ставка дисконтування сьогоdnішніх засобів;
- мала поінформованість громадян про фінансовий ринок, низька ступінь фінансової грамотності населення і відсутність фінансової дисципліни.

Висновки з проведеного дослідження. Макро-економічна роль заощаджень домашніх господарств

визначається за допомогою оцінки ступеня реалізації їхньої інвестиційної функції. Розширення спектру фінансових інструментів, що відносяться до процесів заощадження, призвело до значної диверсифікації джерел формування додаткового доходу у домашніх господарств і розширенню ощадних та інвестиційних можливостей. Однак, з іншого боку, надмірне зростання питомої ваги фінансового складника в сукупному ощадному портфелі домашніх господарств посилює залежність розміру чистого багатства домашніх господарств від коливань на фінансовому та житловому ринках, що може призвести до небезпечних із макроекономічного погляду тенденцій. Невпевненість у надійності будь-якого виду інвестування заощаджень, низький ступінь інформованості про існуючі ощадні альтернативи, а також відсутність звички планування особистих фінансів є ключовими проблемами суб'єктивного характеру, що блокують процес інвестування заощаджень населення. Удосконалення захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг, а також підвищення фінансової грамотності населення є сьогodні першочерговими завданнями для досягнення більш високого рівня інтеграції домашніх господарств у макроекономічні процеси.

Список використаних джерел:

1. Організація економічного співробітництва та розвитку. URL: <https://data.oecd.org/hha/household-spending.htm> (дата звернення: 02.09.2020).
2. Фінансова консультація України. URL: <https://www.financialadvisory.com/world-deposit-rates.html> (дата звернення: 10.09.2020).
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році. Частина I. Київ, 2019, 379 с.
4. Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.08.2020).
5. Костомарова А.В. Макроекономическая роль сбережений домашних хозяйств : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01. Москва, 2013. 29 с.
6. Сидорова А.В., Буркіна Н.В., Фурман Т.Ю. Порівняльний аналіз витрат домогосподарств Польщі та України. *Проблеми економіки*. 2020. Вип. 2. С. 424–435.
7. Кізіма Т.О. Кредитна поведінка домогосподарств: структурно-аналітичний аспект. *Світ фінансів*. 2019. № 1 (58). С. 7–18.

References:

1. Organization of economic cooperation and development. Available at: <https://data.oecd.org/hha/household-spending.htm> (accessed 02.09.2020).
2. Financial consultation of Ukraine. Available at: <https://www.financialadvisory.com/world-deposit-rates.html> (accessed 10.09.2020).
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy [Costs and resources of Ukrainian households], Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo.
4. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 27.08.2020).
5. Kostomarova A.V. (2013) Makroekonomicheskaya rol' sberezhenij domashnih hozyajstv [The Macroeconomic Role of Household Saving]: (PhD Thesis), Moscow.
6. Sydorova A.V., Burkina N.V., Furman T.Yu. (2020) Comparative analysis of household expenditures in Poland and Ukraine. *Problems of the economy*, no. 2, pp. 424–435.
7. Kizyma T.O. (2019) Credit behavior of households: structural and analytical aspect. *The world of finance*, no. 1 (58), pp. 7–18.

E-mail: g.makedon@ukr.net